

## Mire jó egy Oscar-díjas amerikai film?

„Ez az érintkezés lényege... Bármelyik igazi városban, ha sétálsz, belesodrószt a tömegbe, az emberek beléd botlanak. Los Angelesben senki sem érint meg. Mindig fém és üveg mögött vagyunk. Azt hiszem, annyira hiányoljuk az érintést, hogy szándékosan egymásnak ütközünk, csak hogy érezzünk valamit.”  
(Paul Haggis: Ütközések)

A legjobb filmnek járó Oscar-díjat nyerte el 2006-ban Paul Haggis: Ütközések című opusza. Természetesen lehet szeretni és nem szeretni ezt a tipikusan amerikai és talán épp emiatt meglehetősen didaktikus történetet. Hogy ezt választom elemzésem tárgyául, annak épp ez a didaktikusság az oka. Mint afféle „állatorvosi lovon”, nagyon jól be lehet mutatni rajta az összes „betegséget”, amelyben egy multikulturális társadalom (és annak rendőr tagjai) szenvedhet(nek).

A filmhez általában hozzá szokott tartozni a történet, így a filmelemzéshez e történet elmesélése. Mivel ennek a filmnek nincs a klasszikus értelemben vett „sztorija”, ezért nem is mesélhetem el. S nemcsak azért, hogy az elhallgatással biztassak bárkit is a film megtekintésére. A klasszikus történetek ugyanis valahol elkezdődnek, valahová tartanak, hogy eljussanak a „végkifejletig”. Ennek a filmnek a lényege azonban más. A Los Angelesben élő szereplők egyéni élete csupán esetlegesen – persze itt azért a rendezői koncepciónak alárendelve – ér egymásba, találkozik össze itt-ott. Különben egymástól teljesen elszigetelve élik mindennapjaikat, ami nyomasztja őket. Éppen erről szól a film elején hallható párbeszédfoszlány is, amiből a mottót választottam. Érzik, tudják(?), hogy tulajdonképpen nincs közös történetük, nem tartoznak össze, s ily módon jó minőségű, mély, tartalmas emberi kapcsolataik sincsenek. Ezekben a véletlen találkozásokban, „ütközésekben” kerülnek felszínre aztán az ilyen-olyan emberi kapcsolataikban elkövetett tipikus hibáik, hiányosságaik, válnak nyilvánvalóvá félreértéseik és ezek sajnálatos, drámai, sőt tragikus következményei.

Amiről ez a film szól, az tehát leginkább az emberek kommunikációs képtelensége és annak szinte szükségszerű következményei. Mivel a főszereplők rendőrök, illetve a film fókuszában álló konfliktusok rendőriek, minden együtt van, hogy a film kiválóan használható legyen a Rendőrtiszti Főiskolán tanuló leendő rendőrök képzésében. Magam e főiskola Társadalomtudományi Tanszékének kommunikációtanáráként épp ebből a nézőpontból tartom figyelemre méltónak ezt az alkotást. Ha társadalomtudósokat bíztak volna meg, hogy írjanak egy, a társadalomtudományi tárgyainkat summázó történetet, valami ilyesmi született volna. Hiszen nemcsak a kommunikáció, de a pszichológia, az etika, a szociológia és a politológia is meríthet abból a kincsesbányából, amit a szerzők kínálnak. Mindez együtt jó alapanyagul szolgálhat annak az ún. komplex társadalomtudományi oktatásnak a szárnypróbálgatásaihoz is, amelyeket tanszékünkön egy ideje végzünk. Sajnos azonban – hogy néhány szóban a realitásokról is szóljak – mindez próbálkozás, kísérletezés. Sem a képzés mai infrastruktúrája, az oktatás szervezése, sem pedig az intézmény, illetve a rendvédelmi szervek, s köztük a rendőrség szemlélete nem áll készen arra, hogy ebben a formában és szellemben oktathassunk. Az alábbiakban tehát csupán kísérletet teszek egy ilyen komplex igényű elemzésre, bemutatva a benne rejlő lehetőségeket.

A mozi közben mindvégig majd szétveti a (legalábbis érzékenyebb) nézőt az a feszültség, amely már a nyitójelenetben jelen van: egy fegyverszaküzletben szólalkozik össze a vevő és az eladó, „természetesen” mindkettőjük mély, zsigeri előítéletei miatt. Már itt eldördülhetne a dramaturgiailag szabályszerűen működő fegyver, de ilyen hamar persze nem „lövi le” a rendező „a poént”: csak később használják épp ezt a fegyvert. Hogy mennyire nem

kiszámítható a történet, az ebből az egyetlen szálból látszik, hiszen a tragédiát nem ez a fegyver, hanem egy másik fogja okozni... De ne szaladjunk ennyire előre. A feszültség egészen az utolsó kulcsjelenetig nem szűnik, amikor is megtörténik a mindvégig késleltetett, hosszan és dramaturgiailag kitűnően előkészített tragédia. Megnyugodni persze ettől sem lehet, de legalább megtörtént az, amire a néző tulajdonképpen az elejétől kezdve számít, csak nem így és főleg nem attól a szereplőtől, aki épp elköveti.

A fegyver központi szimbóluma a filmnek. Szinte magától értetődő velejárója ez az amerikai hétköznapiaknak, amit már sok filmben kritizáltak, s épp maguk az amerikaiak. Az az agresszió- és erőszakmennyiség, a félelemnek az a foka, amelyek között az amerikaiak élnek – egyelőre legalábbis – nekünk itt Európában, Budapesten elképzelhetetlen. Ezt mint fő különbséget a két társadalom között a diákok előszeretettel hangoztatják is a beszélgetésnek mindjárt az elején. Ám lehet, hogy ez csak időleges: sajnos egyre közelebb tartunk ahhoz, ami Amerikában már a szomorú jelen. Azok a társadalmi problémák, amelyekre az agresszió, az erőszak, az előítéletek, a rasszizmus egyfajta – nagyon rossz és káros – reakció, nagyon is hasonlóak. Legfeljebb nálunk még nincs belőlük annyi, vagy nem annyira hétköznapiak, inkább csak esetiek. Hogy a fegyvernél maradjunk: Magyarországon a fegyverviselés szigorú szabályokhoz van kötve. Persze ez semmire nem garancia, hiszen engedély nélkül is tarthat valaki fegyvert és használhatja is. A másik, egyelőre megnyugtatóbb körülmény, hogy nálunk nincs olyan hagyománya, kultúrája a fegyverviselésnek és főleg a -használatnak, amilyen Amerikában. Míg ott az egyszerű, hétköznapi ember is, aki egyébként nem kriminális, fegyverrel gondolja megoldani a konfliktusait, addig nálunk ez a komolyabb bűnözőkre jellemző. Számszerűleg kimutatható növekedés legfeljebb a fegyveres rablások körében van, de azok sem mindennaposak. Gondoljunk csak arra, hogy ha nem így lenne, miért okozott volna akkora közfelháborodást és félelmet a móri fegyveres bankrablás. Vagy hogy egy egészen aktuális, döbbenetes eseményt idézzünk: az októberi olaszliszkai gyilkosságban lőfegyver ugyan nem volt, de a brutális erőszak mint az egyetlen „konfliktuskezelési” mód ugyancsak elgondolkodtató.

Nos, mindebből az az érdekes, hogy hiába szól ez a film egy ebből a szempontból teljesen más világról, mint a miénk, mégis találhatunk benne általános jelenségeket, amelyek számunkra is sokat mondóak és tanulságosak. A hétköznapi élet egészére, de a rendőri munkára nézvést különösen. Nézzünk néhány ilyen, mindjárt megjelölve azt a „tantárgyat”, tudományterületet, amely számára ezek alapanyagul szolgálnak.

A politika hétköznapi mocskosságairól, a hatalom, a pozíció megszerzése-megtartása érdekében elkövetett hazugságokról, illetve korrupcióról, zsarolásról ad metszően éles kritikát a kerületi ügyész körüli történések ábrázolása. Egyfelől a politológia, másfelől a kommunikációtan dúskálhatna annak elemzésében, ahogyan az őt ért támadást, kocsija elrablását kampányidőszakban a köznek „tálatja”. Az a rendőrgyilkossági ügy és eltusolása pedig, amelynek nyomozását a főszereplő fekete nyomozóra bízzák, egy tökéletes etikai „tanmese”: a zsarolási jelenetben egyszerűen és kristálytisztán érti meg a fekete nyomozó, milyen áron kerülhetne éppen ő komoly pozícióba. De ugyancsak a politológiai elemzések körébe tartoznak a filmben felvonultatott emberek, konkrétan a nemzetközi migráció nyomán Amerikába érkező bevándorlók és az ő sokféleségük. Az ő találkozásaikról, pontosabban kultúráik „ütközéseiről” is szól a film. Mit kezdenek (vagy mit nem kezdenek) egymással a helyiek és a többiek: kínaiak, feketék, perzsák, mexikóiak (pontosabban akiket annak néznek)? Mennyi a felelőssége mindebben az egyes személynek, illetve az államnak? Kemény kérdések ezek, amelyeket azonban ez a film nem, vagy csak részben válaszol meg.

Ugyancsak alapos etikai, illetve kommunikációs elemzést érdemel az a rendőri túlkapás, amely egy erősen rasszista rendőr intézkedésében nyilvánul meg, a film elején. A békésen hazafelé tartó házaspár igazoltatását ábrázoló drámai jelenetet a hatalommal való visszaélés elleni egyfajta tiltakozásnak is felfoghatjuk. Azt hiszem, nem fér kétség a rendezői

szándékhoz: amilyen visszataszítóan ábrázolja a hatalmával visszaélő rendőrt, olyan empatikus erővel állítja elének a kiszolgáltatott helyzetben lévő párt.

A szociológia is kedvére mazsolázhathatna a filmben bemutatott társadalmi jelenségek közül. Példának azt az igen élesen bemutatott ellentétet mondanám, amely az egyén szociális háttérének szerepét firtatja. Vajon az anyagi kiszolgáltatottság vagy a jólét milyen befolyásoló erővel bír sorsunk alakulására? Úgy tűnik, önmagában semmilyennel. Vegyük a film kétségtelenül leggazdagabb, legpazarabb környezetben élő „családját” (nem véletlen az idézőjel): az ügyészt és feleségét, valamint a csupán emlegetett gyermeküket. Igazán mindenük megvan, már ami az anyagi jólétet illeti. Mégis olyan érzelmi sivárságban élnek, hogy az szinte a nézőnek is fáj. Az ellenpóluson viszont ott van a lakatos és családja (ez már igazi család, idézőjel nélkül), akik szerényen élnek, mégis érzelmileg harmonikusan, szépen, szeretetben. Egy másik izgalmas és szociológiai elemzésre váró kérdés: mi áshatta a mély szakadékot a fekete testvérpár két tagja, illetve anyjuk között? Egyikük a szép karriert befutó nyomozó, másikuk a szintén „szép” bűnözői karriert befutó öcs. Pedig mindketten ugyanabból a szocializációs környezetből származnak.

Ugyanennek a két fiútestvérnek az életútját izgalmas lehetne azonban a pszichológia eszközeivel is feltárni, már persze ha néhány jelenetnél többet kínálna ehhez a film. Édesanyjuk betegsége nyilvánvaló, de hogy az mikor kezdődhetett, mi volt az oka, milyen lehetett az apa figurája, szerepe a családban, arról nem tudunk meg semmit. Pedig bizonyára fontos lenne. Néhány jelenetben kapunk apró utalásokat a báty és az anya kapcsolatára. Annyi azonban bizonyos, hogy komoly identitászavarral küzd ez a férfi, s ahol csak lehet, kompenzál. Persze nem a megfelelő módon, hiszen problémáiról nem beszél, azokat csak magában őrli. A film végén, éppen a történetek miatt, talán ő az, akinek a legnagyobb lelkiismeret-furdalás és fájdalom marad a nyakában.

A szereplők közül érdekes módon többen is küzdenek identitászavarral, ami aztán a legfőbb kiváltója a bonyodalmaknak. Egy viszonylag enyhébb eset – jóllehet az ő tettében realizálódik a legrosszabb fajtája a kompenzálásnak, hiszen ölni akar – a perzsa boltos. Szabályos üldözési mánia fejlődött ki benne az évek alatt, ami egyszerűen azzal magyarázható, hogy egy többségi társadalomban idegenként bánnak vele, sőt, bántják is, ráadásul tévesen megítélt származása miatt (arabnak nézik). A boltja kifosztásával, illetve hogy nem fizet a biztosító, ez a felgyülemlett sérelem olyan méreteket ölt, hogy betelik a pohár. Bosszúvágya csillapíthatatlan: ölni indul. Természetesen azt, akit az érzelmi sérülések nyomán már eltorzult „logikával” hibásnak ítélt. Hogy nem sikerül neki, az a vak véletlennek (no meg a vaktölténynek) köszönhető. Végző elkeseredettségében egyetlen (valószínűleg kulturálisan is mélyen beleivódott) megoldást lát: megölni azt, akivel bajunk van. Tipikus konfliktuskezelési módszere emellett neki is az elkerülés: nem beszél sérelmeiről. Lánya kétségbeesett segítségnyújtási próbálkozásait rendre visszautasítja. Számára a „megváltást” (talán mély vallásosságából adódóan is) csak a csoda hozza el: a lövés ellenére életben maradt kislányt őrangyalként fogja fel. Érdekes értelmezési lehetőséget vet ez fel: az egyébként menthetetlenül csak a csoda segíthetne...

Másokra nem annyira, legfeljebb csak társára és önmagára veszélyes figurává teszi identitászavara a fekete rendezőt. Ő az, akit feleségével, miközben hazafelé autóznak, igazoltat és megaláz a rasszista rendőr. Már abban a jelenetben is megsejtünk valamit az ő érzelmi világáról, ami aztán az aznap esti otthoni veszekedésben, majd a másnapi stúdióban játszódó jelenetben meg is erősödik. Kisebbségi érzésekkel küzd, mégpedig erősen, s ráadásul ő sem hajlandó (és/vagy nem képes?) beszélgetni erről senkivel. Sem feleségével, aki pedig még másnap is utána megy, békülési szándékkal, sem kollégájával, aki egyébként nagyon diszkrétan jelzi neki, hogy túlzásnak tartja az általa rendezett filmben a fekete szereplő „fehérül” beszélgetését. „Nem akarok beszélni róla” – ennyivel intézi el a kérdést, miközben látjuk, mennyire gyötri őt ez az egész. Nem véletlen, hogy ebben a teljesen zaklatott lelki

állapotban épp velük történik egy-egy nagyon megrázó esemény: a feleség felborul autójával, s majdnem meghal; a férj pedig az autórabló fekete bűnözőpáros áldozata, majd egy rendkívül pengeélen táncoló rendőri intézkedés alanya lesz, amiből egy rajta teljesen kívül álló okból (a fiatal rendőr kompenzációként tett intézkedése miatt) „menekül meg”.

Súlyosabb eset a részben már bemutatott fekete nyomozó identitászavara: ő a már vázolt, minden bizonnyal nem könnyű szocializációs környezetből tört ki, ami korántsem volt magától értetődő, valószínűleg igen keményen meg kellett dolgoznia érte. Családját szégyelli, anyjával formális a kapcsolata, mintha csak a lelkiismeret-furdalás hajtaná hozzá időről időre. Egyszer barátnője előtt még azt is letagadja, hogy anyja otthon lett volna, mikor meglátogatta. Segíteni nem tud rajta, öccsével sem foglalkozik, csak sejt, majd meg is bizonyosodik róla, hogy rossz körökbe keveredett. Nem tud mit kezdeni helyzetével, nem tudja feldolgozni származását, kitörését, s ily módon szinte szükségszerűen sodródik a korrumpálódás útjára. „Büntetése-bűnhődése” is mintha szükségszerű lenne: öccse halálában vétkesnek érzi magát.

Ugyancsak elég súlyos eset az a szintén fekete rendőr, aki a rasszista és a fiatal járőr pár főnöke. Hozzá fordul segítségért, áthelyezését kérve a fiatal rendőr, társa előző esti túlkapása miatt. Az a párbeszéd, amelyben a főnök elmondja beosztottjának, a fiatal rendőrnek, hogyan kerülhetne ki a számára kellemetlen helyzetből, önmagáért beszél.

Az egyik látszólag legrosszabb eset a rasszista rendőr. Azért csak látszólag, mert ő azért nagyjából tisztában van saját helyzetével, problémáit ismeri, szerintem az okokat is, azt is tudja, milyen hatást tesz az emberekre (az egészségbiztosítónál zajló párbeszédben elég pontosan minősíti is magát...). Ám tenni nem tud ellene. Hogy milyen is ő valójában, „eredetileg”, az talán a film leghatásosabb jelenetében sejlik fel. Szinte automata módjára menti az emberi életet, akár a sajátját is kész feláldozni. Tökéletesen végzi dolgát, gyakorolja hivatását. Az az ember, aki előző este (ráadásul – a sors különös fintora – ugyanazzal a nővel szemben!) hatalmával durván visszaélve alázza meg az intézkedés alá vont személyeket! Micsoda ellentmondás mindez!? Hogyan fér meg egyetlen emberben a hős és a rasszista? A válasz egyszerű lehet: egy pszichésen beteg emberrel van dolgunk. Ám az igazán lényeges, és nálunk is nagyon aktuális kérdés: hogyan kerülhet be és maradhat meg egy ilyen ember a rendőrségnél? Életútja, egyéni sérelmei csak magyarázzák tetteit, de nem mentik fel a következmények súlya alól. S nemcsak őt, de társát sem, aki az elkerülést választja, s inkább áthelyeztetni magát mellőle, mintsem felvállalná, hogy hozzájárul kollégája és egyben főnöke „feladásához”.

Ám aki a legsúlyosabb válsággal küzd, mégpedig úgy, hogy szinte nem is sejt magáról, az a fiatal rendőr, aki a film végén gyilkol. Már említettem szerepét, viselkedését néhány jelenetben. Egészen a film végéig úgy tűnik, hogy pozitív figura, szinte békés jellem. Megveti az erőszakot, a hatalommal való visszaélést, inkább felvállal valami saját maga számára kellemetlent (több ízben is), mint hogy bántson másokat. Mégis ő okozza számunkra a legnagyobb „csalódást”, ő tesz valami olyat, ami előző viselkedéséből látszólag nem következne. Pedig nagyon is következik, csak sokkal figyelmesen kellene szemlélnünk őt, s jobban kellene ismerni a pszichológiát. Az ő tapasztalatlansága, passzív megfelelni akarása, kompenzációs kényszere és legsúlyosabbként önismeretének szinte teljes hiánya nagyon is kiszámíthatóan torkollik a tragédiába. A végzetes lövés számtalan módon megelőzhető lett volna. Ha például nem nyomja el magában előítéletességét, hanem tisztában van vele, nem vette volna föl a fekete stoppos srácot. Vagy ha már felvette, nem vizslatta volna oly áthatóan és gyanakodva minden mozdulatát és szavát. Vagy amikor a szóváltásuk kezdődött, néhány szelídebb és egyszerű kérdéssel kideríthette volna, min nevet a fiú, s hogy mit akar kivenni a zsebéből. Előítéletei, szakmai ártalmi, rendszert nem alkotó tapasztalatai, félelmei, önismereti hiányosságai, kommunikációs leblokkolása azonban így együtt egyenesen vezettek a történetekhez. Ami történt, megtörtént, de a legsúlyosabb mégis az, hogy tettéért nem volt képes vállalni a felelősséget. Azonnal felmérte, hogy a fegyverhasználat jogossága a bíróság

előtt nem állt volna meg, s ezért inkább úgy döntött, eltussolja a gyilkosságot. Autója elégetése nemcsak egyszerű menekülés, de mélyen szimbolikus jelenete is a filmnek. Élete egy darabját akarja kitétni magából, s ezt teszi az éppen arra hajtó fekete rendező is: ő is rádob a tisztító tűzre valamit múltjából, rossz érzéseiből. A kérdés persze nyitva marad: vajon így elérhető-e a tisztulás?

Egyébként is nagy kérdése a filmnek, hogy ki hogyan dolgozza fel a történeteket. Kire milyen hatással vannak a vele történetek? Képesek-e változni a szereplők (általánosabban: az emberek) bizonyos traumák hatására? Amin az egyes szereplők egyénileg vagy kapcsolataikban átmentek, az egytől egyig meglehetősen mély dráma, esetenként tragédia. Vajon elég-e mindez ahhoz, hogy „észbe kapjanak”, hogy megértsék, mi és miért történik velük? S főleg, hogy mit tehetnének, hogy elkerüljék a hasonló élményeket? A film, úgy vélem, nem ad megoldást. Csupán a reményt, a lehetőséget villantja fel itt-ott: például kissé amerikai módi szerint: a „szeretlek” varázsszó egymásnak mondogatásával. De tudjuk: ezt nem mondani, hanem éreztetni kellene tudni egymással. Az pedig sokkal nehezebb. Vajon hogyan él tovább a meggyilkolt fekete fiú cimborája, aki apró jócselekedetnek tűnő dolgot tesz: talán viszonzásként, hogy megmenekült a rendőrök kezéből, negyven dollárral szélnek ereszti a kambodzsai menekülteket. Megváltozik-e az ügyész és felesége vagy a rendező és felesége házassága, a fekete nyomozó és anyja kapcsolata? A megrázó élmények után másképp, előítélet-mentesebben fog-e intézkedni a rasszista rendőr? Hogyan megy másnap szolgálatba a fiatal rendőr? A filmhez hasonlóan sajnos magam sem tudok ezekre egyértelműen, optimista módon felelni. De nem is szeretnék. Ennek a filmnek épp az a szükségszerű velejárója, hogy aki megnézte, önmagát, saját emberi kapcsolatait, konfliktuskezelési technikáit is értékeli, felülvizsgálja.

Mindezekhez képest szinte csoda, hogy akadnak a filmben (és a világban is!) „normális” figurák. Történetünkben hárman is: a majdnem lelőtt kislány, a perzsa boltos lánya és a lakatos. Mindhármuk „normálissága” konkrétan kicsit más, de azért valami közöset is fel lehet benne fedezni. Talán jogos, ha kivesszük közülük a kislányt, mégpedig egyszerűen azért, mert ő még gyerek, s mint ilyen, ártatlan, romlatlan, jó. Számára a világ még egyszerű, szinte mint a mesében. Hisz is ebben, s úgy tűnik – legalábbis számára ez bizonyosodik be –, a dolog működik is. Hála persze a véletlen szerencsének, illetve ami fontosabb: szüleinek, főleg apukájának. Ha minden így marad, ez a gyerek viszonylag egészséges felnőtt lesz, minden őt ért rossz élmény ellenére is. Vagyis egy újabb remény: azért ilyen is lehetséges, jóllehet nagyon ritka!

Marad tehát két, egyértelműen „pozitív” szereplő: a perzsa lány és a lakatos. Mindkettejüknek a legfőbb közös tulajdonsága, hogy alapvetően jó emberek. Nem sérelem nélkül valók, sőt, érte-éri őket sok baj, mégis kiválóan képesek kezelni a nehéz helyzeteket, az embereket, a konfliktusaikat. Ezenkívül mindketten toleránsak, türelmesek, segítőkészek, szeretetteljesek. A perzsa lány – valószínűleg családi helyzete-szerepe miatt – kevésbé tudja érvényesíteni képességeit, a lakatos – férfi és családfő lévén – azonban teljesen. De ami a kommunikációtanár számára a legizgalmasabb, hogy mindkettejüknél, de főleg a lakatosnál feltűnő a kiváló kommunikációs készség. A film legmeghatóbb és legszebb jelenete szimbolikusán ábrázolja ezt. Amikor a lakatos késő éjjel otthon, az ágy alatt kuporogva találja kislányát, mert az fél, a legadekvátabban képes reagálni: a gyerek nyelvén, azaz az ő világához tökéletesen illeszkedve nyugtatja meg a kislányt és oszlatja el félelmét, talán örökre.

Ezt, a másik emberhez való adekvát, értő viszonyulást, annak technikáját kellene tanítani. Például leendő rendőröknek, akiknek a legkülönbözőbb helyzetekben épp erre volna a legnagyobb szükségük. Tanárként hiszem és tapasztalom, hogy e módszer lényege elsajátítható. Például erre is jó egy efféle film...